

"שהיין" לאהרון אלמוג

פרק מתוך ספר שיופיע בקרוב בהוצאת "קרית ספר", ירושלים.

ולבסוף בית עם גנה קטנה
 ראוה בחורים ניהללוה
 הכירה אחד ממלח שהיה לה כמו אח
 שאל: מה שמך?
 אמרה: שהיין
 (חמור, לא הבין)
 שבר דירה ראג שתהיה אוירה שלחן ספה סלון מכונית טלפון
 שטיחים מרפסת בלילה אמר לה אי
 לאב יו שהיין, ביום שחק עמה
 תופסת. הוא נהנה היא נהנתה, נכר
 מתה לאט לאט אנדה
 שהיין.
 שהיין -
 סבלנות
 אני נאת לאט לאט
 תראי

שהיין. מי היה מאמין שיש מין
שם עם קסם מזרחי כזה

ההטעמה בפתיחה היא על "שהיין". הריחמוס משתהה על השם שהוא עצמו עולם ומלואו. יש לו תוכן ומשמעות משלו. הנקודה מחייבת השתהות על השם בייחוד בשיר שיש בו נקודה בסופי משפטים שלוש פעמים בלבד. מבליט את השם גם המצלול - "שהיין" - "מאמין" - "שיש מין". שהיין קשורה למין בתודעת הדובר. ומיד הפסיחה - איש לא האמין "שיש מין/שם" בעל קסם מזרחי כשם "שהיין". ההתודעות הראשונה היא אפוא דרך השם המזרחי. ומעתה תבוא שורת היגדים שתלך ותיעשה קונקרטי יותר כאשר לשהיין:

בת מלך
נסיכה ולא הוגד לה
גם היא עצמה לא ידעה

לתיאור שהיין כ"בת מלך" מצטרפים מיד היגדים שמוציאים את נסיכותה מגדר מעמד חיצוני בלבד, והופכים אותה לענין של אצילות-רוח. מלווה את הטורים תיאור הנרמו של ענוויה-עולם כ"הי חלקי עמכם" של ביאליק: "שועים - ולא הוגד לכם, נגידי רוח - ובל ידעתם". אף כי הרמיזה היא לטור אחד משירו של ביאליק, נראה לי כי הקורא אינו משתחרר מפיתתה של הרמיזה ועשוי לייחס את

נצם הכתיבה על נושא עדתי אינה יכולה לשמש קנה מידה להערכה חיובית או שלילית של יצירה. יש יוצרים ממוצא מזרחי שנתנו מבע לנושא העדתי בלי שהנושא - ואף היחס הרגשי מאוד אליו - יפגמו בהישג הספרותי. כפי שאין יבקש הכרה ספרותית רק בגלל ההזדקקות לנושאים עדתיים, כך גם אין לפסול צירה ספרותית בגלל ההזדקקות לנושא העדתי. לעתים טוענת הביקורת שהנושא העדתי כבר "מוצה" ויש לכתוב על נושאים אחרים, בלי לטעון כמובן טענה דומה על נושאים כמו אהבה או מוות. הנושא העדתי צריך להיות היבט ניטראלי בהערכת ההישג הספרותי. פרק זה מכוון לקריאה בשלושה שירים ובשני קטעי יומנים שבהם הבעת הנושא העדתי אינה מקפחת את ההישג הספרותי.

"שהיין" לאהרון אלמוג

"שהיין" הוא הראשון ב"שלושה שירי אהבה" בקובץ "הצדעה לישראל הילטון ירושלים" לאהרון אלמוג. ענינו הוא אהבה ושחיקה במהלך העליה של יהודי המזרח ומה שבא אחריה.

להבעת נושאים אלה - אהבה ושחיקה - בחר אלמוג בדרך עיצוב מאופקת, פרספקטיבית, הנותנת לעתים רושם של קלילות. אין כאן "תפאורה" מברת לתיאור אהבה נכזבת; אין כאן "מחאה" מפורשת על תהליך שחיקה הממית אגדות. הטון הנאראטיבי הקל הוא של מי שמכיר בכוחה של מציאות. התיחסות הדובר אל עצמו ואל הדמויות האחרות כשיר (הנערה שהיין, הוריה, הבחור של שהיין) היא על דרך הצגת עובדות. הצד הטרגי של הגורל מוסק על-ידי הקורא. דווקא עקב היחס הגלוי הכובש את הרגשות. המבט המפוכח מקנה את הכוח לעצב את הכאב כענין של שגרה. דווקא משום כך מתוקשר הכאב לקורא בצורה נוקבת. אלמוג משלב שפת דיבור עם לשון שירית גבוהה. שפת הדיבור מתרוממת ללשון שירית הודות לתרכובתה עם הלשון הגבוהה, לריחמוס, לחריזה הבלתי שיטתית, ולזכרי לשון שמתלווים לשפת הדיבור. הגה השיר:

שהיין

שהיין. מי היה מאמין שיש מין
 שם עם קסם מזרחי כזה
 בת מלך
 נסיכה ולא הוגד לה
 גם היא עצמה לא ידעה
 גם לא הוריה
 וכך באה לבאן ממזרח עם אבותיה
 תחלה מעברה אחר כך צריך רעוע

שטיחים מרפסת בלילה אמר לה אי
לאב יו שהין, ביום שיחק עמה
תופסת. הוא נהנה היא נהנתה וכך
מתה לאט לאט אגדת
שהין

הבחור הממולח מצא דרך ללב שהין עלידי שנהג בה כאח. כאשר היא גילתה לו את שמה הוא "לא הבין" - לא הבין מה גלום בשם "עם קסם מורחי כזה". תמימותה של שהין שלא היתה מודעת לאצילותה עומדת מול ההתנהגות הממולחת של הבחור. הרי לנו כאן "בת מלך", "נסיכה", מול "ממולח", "חמור". אך הבחור מוצא מסילות אל שהין בספקו לה את כל נוחיות החיים הזעיר-בורגניים. לגביו היא אשה, לא נסיכה ולא בת מלך, ומכאן צעדי המעשיים: דאגתו לדירה, לאוירה, לשולחן וכו'. "בת המלך" ו"הנסיכה" נענית לבחור שמכוון מעשיו לרכושנות מעשית יומיומית קטנה של זוג מתחיל. ומשנענתה לו - "בלילה אמר לה אי לאב יו שהין" ... בלילה מתגלה הבחור בתאוותיו ("אי") ובספקו מהדורה זולה אך מציאותית לחלום הרומנטי האמריקאי - הוא בוחר לגלות אהבתו לשהין באנגלית "בנוסח סרטים" ומקרב את שהין אליו. גם ביום אינו מרפה משהין - הוא "שיחק עמה, תופסת" ... משחקים שמראים את הליטות אחריה. שהין נהנית מחייה, וכך מתה האגדה של שהין וחייה שהין המציאותית - תוצר של רקע, הורים, תקופה, כלכלה וחברה מסוימים. הניסוח בשפת הדיבור מלווה בחריזה: "הכירה" - "אמרה" - "דירה" - "אורה"; "ממולח" - "אח"; "שהין" - "הבין" - "סלון" - "טלפון"; "מרפסת" - "תופסת"; "נהנתה" - "מתה"; "לאט" - "אגדת". אין ספק שחלק מחריזה זו ממלא תפקיד ביצירת משמעויות: הבחור שהוא כאח - מתגלה כממולח: "סלון" ו"טלפון" יוצרים "אורה" ב"דירה" השכורה: קבלתה של שהין את החיים הללו, מהם היא "נהנתה" הביאה לכך ש"מתה" האגדה של שהין. חריזה "פשוטה", "דהויה", בהתאם לשגרת החיים של שהין. "מרפסת" ו"תופסת" עשוי לעורר הדי פזמונים בזכרון ובייחוד אותו פזמון על יוסי ומרים ששיחקו בילדותם בתופסת על המרפסת, ומרים שדחתה את יוסי המאוהב בה סופה שהיא רודפת אחריו: והפזמון על החופש ומשחק הפוקר על המרפסת במסגרתו. האצילות מתפרטת אפוא לפריטים של הנאות קטנות - מרכושנות זעירה, ממין ובנוחיות. האפקט של החלום הרומנטי על שהין מתגלה כחלש בחייה יותר מהפריטים אליהם פורטת שהין את חייה. אין היא זוכה לממש עצמה בהתאם למעלותיה. היא אינה יודעת את חין ערפה. גלגולי עלייתה אינם מסתיימים בפתרון עולמה. העליה לארץ מולידה התמודדות עם עולם חדש, שבו אין הגשמה אישית רגשית ההולמת את מעלות שהין. אף כי אין כאן לא "הטחה" ולא "האשמה" ולא "מחאה", יש צער על גורל היחיד שאינו חופף למה שהיחיד זכאי לו. גלגולי שהין אינם מסתיימים באיזה חוף אישי שיש בו אתגר וענין, אלא מביאים למות כל מה שאינו אפור. מות האגדה נובע ממותה של שהין המקורית. הקורא תחילה סבור ששהין האגדית מתה ובהמשך מסתבר שרק האגדה מתה: "...הוא נהנה היא נהנתה / וכך מתה". הטור הארוך ביותר בשיר מפרט את הפיתויים הקרנתיים והחיים הפרוזאיים ששהין המירה את חלומותיה בהם: "שכר דירה דאג שתהיה אורה שולחן ספה סלון מכונית טלפון". רשימת האבזורים, פרטי הרכושנות הזעירה, משמשים תחליף לכסא הנסיכות של שהין. אפילו הדובר השירי אינו בטוח שהוא יכול לתת תקוה לשהין:

שהין
סבלנת
אני ואת לאט לאט
תראי

משפטי הקריאה מצדיקים את הקיצור, אך העמסום של ההיגד הבלתי שלם מעיד על מבוכה. מה יהיה בינו לבין שהין "לאט לאט" סתם ולא פירש, ואולי מפני שהוא יודע כי הבטחה ש"נהיה יחד" לא תתממש. כל מה שהוא יכול לומר הוא "אני ואת לאט לאט" מתוך אי השלמתו עם מות אגדת שהין. כיצד תשוב האגדה לחיים אין הוא יודע. ברקע של "אני ואת לאט לאט" שומע הקורא "מתה לאט"

פרטי דמות ענוויה העולם בשירו של ביאליק לשהין. לשונו של "יהי חלקי עמכם" נרמזת ובאותו זמן לשונו של הטור הנרמז, של ביאליק, ובייחוד החלק השני בתקבילת, עוברת תהליך המשנה אותה משפה שירית גבוהה ללשון דיבור: "נגידי רוח - ובל ידעתם" הופך כאן ל"גם היא עצמה לא ידעה". כך מתואם סגנון הרמיזה לסגנון הנאראטיבי של השיר בלי לוותר על האספקטים הנזכרים של הרמיזה. הורי שהין, כשהין עצמה, לא ידעו את סגולותיה:

גם לא הוריה
וכך באה לכאן ממורח עם אבותיה

אבותיה של שהין מצטיינים אפוא באותה ענוה של נגידי רוח שאינם מודעים לסגולות צאצאיהם.

כמו בשירו של ביטון "דברי רקע ראשונים" וכמו ב"עליה דרכנו" של אביו גם כאן מגיע הדובר לקשר שבין דור ההורים שעלה מארצות המזרח לדור הבנים. במקביל לחוסר התחום של דור ההורים והבנים, מופיעה החריזה הדקדוקית הבלתי מתחכמת - "הוריה" ו"אבותיה". דור ההורים התמים והענוו אינו מודע למעלות הגלומות כדור הבנים. הורי שהין אינם מודעים לייחוד שבסגולות שהין. שהין, יחד עם הוריה יהודי המזרח העולים, מתקדמת:

תחילה מעברה אחר כך צריף רעוע
ולבסוף בית עם גנה קטנה
ראוה בחורים ויהללה.

לשון הדיבור נפגשת כך בלשון המקרא. ייסורי שהין ניתנים ברמז דק: מן המעברה היא מתקדמת לחיים ב"צריף רעוע". מזדמזם מאליו הפזמון (מוהר - וילנסקי) המעמת בין "מי שגר בצריף רעוע" לזה ה"שוכן בתוך ארמון" - הצריף הרעוע הוא אפוא הקוטב ההפוך לחיי הרווחה, ובכל זאת בשיר הוא מסמן התקדמות של משפחת שהין, שהגיעה בסופו של דבר ל"בית עם גנה קטנה". כאן הבחורים מגלים את ייחודה של שהין. ברקע - שיר השירים (ו, ט), ומכאן הרמז לאהבת הבחורים, לשהין. אחת היא שהין להוריה ובקרב חברותיה, כאותה אהבה בשיר השירים: "אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה ברה היא לילודתה ראוה בנות ויאשרוה מלכות ופילגשים ויהללוה". ואולי נזכרת לנו גם אשת החיל (משלי לא, כח) על כל מעלותיה: "קמו בניה ויאשרוה, בעלה ויהללוה". התאהבות הבחורים בשהין מעלה אפוא את זכר האהובה משיר השירים ואולי את אשת החיל ממשלי. השינוי מלשון המקור ("... ראוה מלכות... ויהללוה") משיב אותנו אל המציאות של שהין. קשרי החרוזים המופיעים בצורה לא שיטתית ובמקומות מפתיעים ("רעוע" - "ראוה" - "יהללוה") מהזקים את הטורים. בצד חריזה עשירה ומפתיעה ("רעועה" - "ראוה") מופיעה חריזה דקדוקית ("ראוה" - "יהללוה") כאשר הדגש אינו במצלול מדהים. מלאכת המחשבת של אלמוג משלבת אפוא פזמון עם מקרא, כששכרי הפזמון נחרזים בחריזה מפתיעה ועשירה עם שכרי הפסוק המקראי. על אדמת שיר השירים נרקמות אפוא אהבות חדשות, זמנים חדשים מביאים גם זמירות חדשות. שירי המקרא והזמירות החדשות נרקמים לשיר חדש. נרמזת כאן האצילות המלכותית של שהין שדמותה מעלה זכרון על נשים מקראיות על רקע העליה ההמונית מארצות המזרח, המעברות והצריפים הרעועים. הפסוק משיר השירים מעובד בראי המציאות הישראלית ונקשר בצליליו אל הפזמון שרקעו מעברות ("צריף רעוע"), כמו ששהין בעלת הסגולות של נשי סגולה מקראיות עומדת בפני מציאות המעברות.

המעבר של שהין אל חיים זעיר-בורגניים ממת את האגדה:

הכירה אחד ממולח שהיה לה כמו אח
שאל: מה שמך?
אמרה: שהין
(חמור, לא הבין)
שכר דירה דאג שתהיה אורה שולחן ספה סלון מכונית
טלפון

לאט אגדת/שהיך". המלים "לאט לאט" כבר נטענו בהופעתן הקודמת מטען של מוות אטי של כל הקסום והנאצל והמרתו בתחליף של רשימת אבזורים. על כן "אני ואת לאט לאט" אינו נותן פתח לאפשרות התמוגות בין הדובר לשהיך. ברקע ההבטחה הסתומה, המעומעמת, הבלתי שלמה, נמצא זכר המוות האטי המשותף לדובר ולשהיך. הוויתור על אגדת שהיך הוא המוות.

העיצוב של הנושא העדתי נעשה בשיר תוך ריסון מרבי של הביטוי הגלוי של הכאב. ריסון זה מושג בדרכים שונות. אחת מהן היא השימוש בטון נאראטיבי, הנמנע ממינוח רגשי ולשון רמה. אבזורים טכניים כמכוננית וטלפון מתפרטים כאן כתחליף לאגדה. השקיעה על שהיך בתחליף דהה לנסיכותה מובאת בטור שירי ארוך, פרוזאי, רצוף חרוזים חסרי ברק, במקביל לאופי חיי שהיך: "שכר דירה דאג שתהיה אוירה שולחן ספה סלון מכוננית טלפון" וכו'. הרשימה הטכנית המתחרזת נעדרת סימני הפיסוק ואותיות החיבור מציגה את שהיך כמי שמכרה את הקסם הרומנטי עבור אובייקטים חומריים המופיעים ברשימה. הרמיזה ללשון פזמונים אף היא מסייעת בריסון הנושא הרגשי מטבעו. הרמיזה ללשון ביאליק מלווה בשינוי הלשון של ביאליק ללשון נמוכה יותר. מההכללה על שהיך הנסיכה עובר הדובר לפירוט ממחיש, פרוזאי, של דרך חיים. אפילו המשיכה הארוטית של הבעל הממולח לשהיך מתוארת בדרך של שחוק ("בלילה אמר לה איי") והפסחה מורידה את חיי הנסיכה לחקיינות זולה ("בלילה אמר לה אי/לאב יו שהיך..."). בתלקו הראשון של השיר וחלקו האחרון הריתמוס אטי. כנגד זה פרק ההתבגרות וההיכרות והנישואין בחיי שהיך מתואר בריתמוס מהיר, המתגבש עקב הפעלתנות הרבה המאפיינת חלק זה, רשימת האבזורים הנערכים בשיר זה ליד זה, לשון הדיבור הקולחת ומרובת החרוזים, מלים בעלות שתי הברות במשקל יאמבי. לקראת סוף השיר הריתמוס מואט במקביל למוות האטי של אגדת שהיך לאבדן העצות של הדובר, ולפאסיביות הפיוטית שלו לנוכח ה"אח" "הממולח" שידע לקחת את שהיך.

אין בשיר חלוקה לבתים. שירי אלמוג אינם נוטים לחלוקה לבתים קצרים. הטור השירי מתקצר ומתארך בהתאם למקצב, למשמעות, לעיצובי מתחים על-ידי פסחות ולהבלטת מלים על-ידי חריזה בלתי שיטתית, בלתי דקורטיבית, כשהחרוז מצטרף ליצירה והדגשה של משמעויות ומשתתף בעיצוב המקצב. הדגש הוא במקצב התורם למשמעות ומתעצב על-ידי ולא בסכימה משקלית. במקביל ל"פרוזאיות" של חיי שהיך נמצא בשיר רתיעה מלשון פיגוראטיבית, ושימוש בטון של שיחה. הצער מרוכך על-ידי הומור ואירוניה. לב הנסיכה, אשת החיל, האהובה של שיר השירים, נשבה בפיתוי אוירה - דירה, סלון - טלפון, ו"אי/לאב יו". האהובה משיר השירים משולבת בנוף המעברה, וכך מעומת החלום עם המציאות. המציאות המודרנית מתדירה לשיר עצמים שהם חלק מנופי חיי האדם המודרני. ספונטאניות ולשון דיבור נוטעים את שהיך בנוף המציאותי שלה, כמו למשל בטורים הבאים:

שאל: מה שמך?

אמרה: שהיך

(חמור, לא הבין)...

או: "הוא נהנה היא נהנתה" וכו'. הדגש בשיר אינו בהברקות פיגוראטיביות ומאמץ להרשים את הקורא באמצעים רטוריים אלא בהאזנה לאדם ולנפשו לפי ההקשר החברתי שלו. וכמו חיי שהיך, המגיעים לאיזו סתימות, קטיעות, ובהם מתבוססת האגדה במצוי, כך גם השיר עצמו מסתיים בצורה שאינה אומרת הכל, אינה "ננעלת", אך רומזת למוות אטי. השיר מבטא קשר עם מציאות חברתית היסטורית-אקטואלית, המסוגננת לפי נקודת המבט של הדובר. לשם עיצובה נזקק אלמוג ללשון מקרא וללשון שירה גבוהה מצד אחד - וללשון דיבור ולשון פזמונים מצד שני. התרכובת יוצרת נוסח ייחודי לאלמוג.

בקריאה ראשונה נראה שהשיר הולבש לבוש "קליל", "מרושל", "יומיומי" של אמצעים ספרותיים. בקריאה שנייה נמצא מאחורי הרישול הזה סגנון, מלאכת מחשבת מורכבת ורגישה, שבזכותה עולה ונוקב המסר החברתי של השיר. סוף הריסון הסגנוני הוא כדיבור אל לב הקורא. ³